

Илустрована Ратна Кроника

ИЛУСТРОВАНА РАТНА КРОНИКА ИЗЛАЗИ У СВЕСКАМА. — ПРЕТПЛАТА НА 10. СВЕЗАКА СТАЈЕ КРУНЕ 2—. ПОЈЕДИНА СВЕСКА СТАЈЕ 24 ПОТУРЕ. — ПРЕТПЛАТА --- СЕ ШИЉЕ: КЊИЖАРНИЦИ СВЕТОЗАРА Ф. ОГЊАНОВИЋА, НОВИ САД. ---

1389.

УРЕЂУЈЕ: ДР. КАМЕНКО СУБОТИЋ. — ИЗДАЊЕ КЊИЖ. СВЕТА. Ф. ОГЊАНОВИЋА.

1912./3.

БИТКА КОД КИР-КИЛИСА

Чорлу, 16. октобра.

Један очевидац, који је 9. и 10. октобра као турски војник учествовао у боју код Кир-Килисе, један Грк, овако ми је описао ствари:

Било нас је код Кир-Килисе око 70.000 Од артиљерије смо имали 5 пукова сваки са по 4 батерије. Пешадија се састојала из активних пукова, редића, допунске резерве и око 5000 добровољаци, који су се врло рђаво борили. Активне трупе састојале су се махом из Грка.

Врховни командант Абдулах паша био је и сам у Кир-Килисе и лично је руководио битком.

Ноћу између 9. и 10. окт. наређен је полазак из Кир-Килисе ка Петри. Ишли смо већ четири сахата, Кир-Килисе били смо оставили далеко иза себе. Пред зору смо се зауставили. У предходници је био дотле трећи пук. Тада је јављено, да су Бугари близу нас и у први ред је извучен био добровољачки пук. Они су се први сукобили са непријатељем.

Мој пук XXIII. окренуо се ка десном крилу. У саму зору видео сам, како се неке трупе крећу на лево, а артиљерија је у касу непрестано пролазила крај нас. Знали смо, да су Бугари већ били прешли нашу границу.

Изненада на левом крилу, и далеко на десној страни, зачу се пуцњава пушака и потмула грмљавина топова. Било је већ сасвим видно, али ми ипак нисмо видели непријатеља. Земљиште је таласасто, са неколико високих брегова. Тада смо добили наредбу да се попнемо на један вис, а кад смо већ били горе, сви смо полегали. Први топовски метци су тада почели да прелетају више наше главе. Један, два! Тада се одједном зачу неко оштро звиждање, затим више наших глава један мали пуцањ, много дима и нешто се осу између наших редова. Десет мојих другова је тада пало.

Заповедили су нам да ископамо себи заклоне. Клечећи, ми смо малим ашовима правили себи заклоне. Шрапнели су непрестано падали и убијали. Ми нисмо могли пуцати, јер још нисмо видели непријатеља. Наша артиљерија, која је била иза нас, у томе погледу је боље стојала, јер је непрестано одговарала живом ватром непријатељу.

После пола сата чекања, наши турски другови били су већ почели да гунђају, док су Грци стрпљиво сносили ту страшну шрапнелску ватру, гледајући како се свуда око њих гине. Мртви су остајали ту на бојишту, а рањеници су се склањали иза нас, да би се могли превити. Турски официри хвалили су Грке за њихово мирно држање. Турци су и даље гунђали.

Најзад се и непријатељ појави, и ми смо могли пуцати. Паљба је била на 800 метара. Бугари су одговарали жестоко, али нису добро гађали. Њихова пешадија није нам нанела великих губитака. Али мада су наши метци одлично погађали, Бугари су у скоковима, ишли непрестано напред. Кад би се подигли из лежећег става, ми смо онда могли видети како их наши метци обарају. Само тек видимо како неко од њих подигне пушку у вис, баци је и падне на земљу.

Војнички погреб

Очевидно је било да се тај одред не би могао дуго одржати. Али тада се и лево од нас појави нова непријатељска колона, а на левој страни настаде ужасна пуцњава. На нас се пуцало такође са страховитом жестином. Све је око нас прштало. Половина нашег одреда била је већ побијена и рањена. Очевидно је било, да је требало што пре одступити. Ми смо већ пет часова лежали на истом месту.

Сада бугарске машинске пушке почеше да косе. Од њихових силних метака испред нас су летели густе облаци дима, а из тих облака сипале су шрапнелске кугле бугарске артиљерије. Ма да смо још пуцали, нисмо ништа могли погодити, јер ништа нисмо од дима ни видели. У једном тренутку, кад се дим био мало подигао, могли смо видети да су се бугарски митраљези још више били приближили. И ми смо тада морали одступити.

Кроз Петру смо се вратили, и зауставили смо се на пола пута пред Кир-Килисе. Могло је бити два сахата по подне. Оно, што смо у повлачењу видели, било је страшно. На једном месту, где је био један редифски пук, лежале су многе стотине мртвих. Од 1000 људи спасло их се свега 250, и то већином рањених.

У Петри смо видели остатке трећег пука, који је био у предходници: од целог пука остало је било свега 50 људи. На једној узвишици код Петре стајала је једна батерија. Између топова лежала је десет мртвих тобџија и три убијена коња. Остали су морали побећи оставивши топове Бугарима за плен.

Постепено је бугарска ватра се била ућутала. Ми смо тада већ били пред утврђењима од Кир-Килисе. Наши су отуда још ваљано се бранили топовима, али одбрана више није могла имати никакве користи, и утврђења су Бугари заузели још истогача вечера.

Измеђи вароши и утврђења, на чистој пољани, ми смо се најзад зауставили. Полегали смо у линији. Још од прошлогача вечера били смо без хлеба и без воде. Мени и још неколицини било је наређено, да идемо да тражимо воде, али је нисмо могли наћи. Али смо тада чули страшне гласове.

Бугарска артиљерија и митраљези имали су ужасно дејство. Говорило се да је наших пало око 10.000. Две батерије и један цео коњички пук Бугари су били, скоро без борбе, освојили. Добровољачки пук, 5000 људи, побегао је још од прве ватре. Кад сам се вратио својој чети, ја сам, гладан и жедан, мирно легао са својом пушком, не говорећи ништа о ономе, што сам чуо. Турчин не воли да слуша рђаве гласове из хришћанских уста.

Дубоко у ноћ пробудили су нас, то јест онај мали број, који је од глади могао заспати,

и наређено нам је, да се ушанчимо што брже. Било је већ почело да свиће, и са првим сунчевим зрацима отпоче поново топовска грмљавина. С нама је био и један анадолски редифски батаљон.

Опет су почела зрна да падају на наше редове. Ми смо својим очима гледали бугарске митраљеске одреде. Ми смо се били тако збили једно уз друго, да су бугарски метци погађали са страховитим успехом. Машинским пушкама нису могли да одоле чак ни свежи и одморни анадолски редифи. Стање је било очајно, официри почеше први да беже. Тада је било већ све свршено.

То сада више није било, као јуче, правилно повлачење. Кад су нам се Бугари били приближили на 30 метара, с наше стране се сви дадоше у дивље бегство. Многи су тада понели непријатељско зрно у леђима. Бугари су нас гонили. На отпор се више није могло ни мислити. Бацили су сви пушке, па сам је бацио и ја. На што ће нам? Биле су нам само на сметњи. Имао сам само једну мисао: побећи што пре и што даље од тог страшног места.

Како сам тада завидео коњаницима, који би на својим коњима пројурили поред нас! Они ће се брзо склонити на сигурно место. Нико није ни покушавао да задржи Бугаре. Па ипак — тамо, на једном брежуљку налазила се једна наша батерија. Њен командир био је са револвером у руци, а тобџије су храбро и хладнокрвно избацивали метак за метком. То је био величанствен приказ. Смрт им је била пред очима, а они, хладни и непомични, нису ни помишљали да се спасавају, иако су поред њих толико хиљада људи бежали као дивље звери. Ти хероји су били спасиоци нашега живота. Шта је било с њима, то ће само небо знати.

И пре нас су морале бежати многе трупе, јер смо ми свуда наилазила на напуштене заставе и разбацане пушке, којима је био посејан пут за Кир-Килисе. Кроз варош смо брзо пројурили. Становништво се било већ све иселило. Кроз мирне и пуне улице одјекивали су наши брзи кораци. Ми смо трчали. У околини Херакмице видели смо једну велику ватру: то су Турци у бегству запалили једно бугарско село.

Од целогача нашег пука била је остала свега једна гомилица људи: већином Турци, нас три Грка, свега око 20 на броју. Тада смо спазили бугарске сељаке, који су на својим воловским колима бежали. Ми смо их почели гонити. Од нас је свега тројица имало пушке, међу њима и Турчин, звани »велики Хасан.« Кад је видео, шта ће бити са јадним сељацима, мој друг Грк, Крополудос, рече.

— Сироти људи!

На то се велики Хасан окрете и викну:

— Хришћанско псето! — и тада му забоду бајонет у прса. Добри Крополуос остао је на месту мртав.

Тада их ја све оставим и почнем сам да бежим. Кад сам стигао у Вицу, и ту сам видео, како многа бугарска села горе. Ја онда пођем даље и стигнем у Чорлу.

УСПОМЕНЕ ИЗ РАТА

— Како су нас дочекивали —

— Белешке једног ратника —

У варошима је већ дочек имао много лепшу, виднију, разноврснију и срдачнију манифестацију. Варошко становништво је интелигентније па је спољни израз дужевног расположења лепши и јаснији, богатије је па је и дочек свечанији; дубље је осећало потребу слободног живота, те је донета слобода била као јарко сунце, које сваког насмеши, расправи и развесели.

Коњичка дивизија ушла је прва у Велес, који лежи на косама двема, између којих тече Вардар. Силазили смо са лепих и високих брда начичканих дивним виноградима. Сунце је сјало и од прозора кућа се одбијало те је десна страна вароши давала слику чаробне лепоте. Стигли смо око подне. Далеко ван вароши изасланство грађана дочекала нас и лепим говором поздравило. Од овог места од самог начелства, где смо се зауставили маса света нас је дочекивала. Сумњам да је и једна хришћанска душа остала код куће. Мушко и женско, мало и велико загустило је и иначе уске улице.

На улици, са прозора њихале су се мараме и разлегали узвици: Ура Живео!, добро нам дошли браћо! слатка браћо наша! Живела слобода! живеле тобџије! Живели наши ослободитељи; нек је срећно за навек! Хвала браћо! Слатка децо наша! да се је и иначе немирни Вардар још више заталасао и узнемирио. Цвеће, венци и букети — бацани су и давани официрима и војницима, бацали коњима о врат те смо окићени дивним јесењим ружама а радосни у срцу изгледали поносни, мали и лепо као јесењи, сунчани дан који нас је пратио. Деца су нас радо војнички поздрављала, старе жене плакале и топло благосиљале, девојке цвећем обасипале а успламтелим очима изражавале љубав своју, која је тињала у срцима и која сад распирена букти да срце сажива. Деца су бацала фесове и газила ногама и тражила да им дамо капе наше, јер фес представља символ робовања. Дућани су сви затворени, цело становништво обућено у свечаном оделу, звона на

Српски војници чисте оружје

црквама звоне јасно и весело објављујући да Бог преко Срба доноси овој лепој вароши нов живот, нову радост, лепшу срећу. Пљескање руку праћено са ура — не престаје.

Сви се тискају да се оћешају о нас, да нас боље осмотре. Дуван се раздаје, бонбоне и и разне пите се пружају, коњак нам трпају у џепове а ми љубазно и срдачно благодаримо свима. Сви упрли поглед у кнеза Арсена који скромно јашући напред прима ове изјаве захвалности, а неки чудан осмејак који игра око његових уста одаје видно узбуђене што је као преставник чувеног дома Карађорђевог донео слободу и радост овој вароши и народу који је био гладан братског загрљаја и слободе и љубави у њој. Свештеници држе литије и молебствија за победу нашег оружја. Коњичка музика и трештећи глас труба уносе јачи тон усхићења и под дивним мелодичним звуцима лепе музике наше све се хвата у велико и лепо српско коло — које 500 година није поиграно на обали веселог Вардара, пред лепом кућом окружног начелства, на ком се весело високо под небом лепрша српска тробојка која паратући облаке гони их да брзо иду и разнесу нову славу — српског оружја. У срцу мом увукла се је нека топлина, млаки млазеви струје по кожи, коса се диже у вис очи се наводњавају сузама — сузама радости и усхићења а старе жене знајући за муке и сузе матера наших и саме лију сузе, сузе захвалности за проливену крв нашу, која спречава даље проливање крви деце њихове!

Такав нам је дочек приплемљен и у Прилепу, граду Краљевића Марка и у свима варошима кроз које смо први пролазили. Било је дирљивих сцена и код појединих сељака.

У селу Пезову, где смо први пут угледали

нашу комору, поред кола у којима је био хлеб стајао је и један постар, сед човек, сиромашног одеда, смежураног и побледелог лица. Командант артиљерије г. мајор Бер. Тодоровић стајао је поред кола пазећи да његови војници приме уредно и потпуно свој оброк. Видевши овог сељака пружи њему један хлеб. Сељак упита, да ли је ово баш наш хлеб и добивши одговор да јесте, притиште га на срце и пољуби. Чинило му се је неверица и опет и упита: је ли истина да је овај хлеб баш из Србије и добивши потврдно одговор поново уједно пригрли хлеб, пољуби га и неколико капи суза скотрљаше му се низ увело лице и оквасише тврду кору србијанског хлеба.

Испред плетварског кланца два дана наша артиљерија бије двобој са турском. Из села Белосаваца ишле су ка нама једна млађа, лепа румена сељанка са једном старијом. Ја им назвах Бога и упитах куда иду и зар се не боје турских шрапнела, који су се распрскавали над њиховим селом. Млађа сељанка окрену се ка мени и сетним гласом рече ми: „слатки брате мој, златан је Бог! Донеће он нама добро. Кад чујемо у селу да пукне наш топ а ми се сви развеселимо упремо поглед свој у небо а кад видимо да се распрска турски шрапнел, нама се срце стегне, уздрхтимо и побледимо и упремо погледе тамо где се распрскава па кад видимо да је пребачен а ми се разгалимо и расположимо. Златан је Бог! Даће он да се ослободимо!“

Ноћ на предстражи

Карабулуг, пред Једреном
1. фебруара, увече

Шест часова је увече, а већ је сутон. Преко голих брда, уз фијук страшног, хладног северца који, ево, већ четврти дан брише не милосрдно преко нашег положаја, прикрада се мрак. За неколико минута биће ноћ густа, да се прст пред оком не види, ноћ у којој ће, на пространом и голом положају, залутати и највештији официр и војник што живи овде већ три месеца.

Мрак ће лежати, ветар, који продире до тела и кроз најтоплије одеда, брисаће преко положаја разне сећи по њему беле, студене и као челик тврде грудвице који нису ни снег ни лед; а ми ћемо погурени, у одедау које се запалило за тело, промрзлих костију и кашљући, чучати у нашим рововима

слушајући напрегну то, да распознамо пуцањ пушка у овоме страшном фијуку ветра.

У рововима смо од јутрос, као потпорница предстраже. Наш задатак је, да, чим затреба, брдом којим падају тешка граната и нечујно зрно, потрчимо у помоћ предстражи са које смо дошли јуче изјутра и на коју, опет идемо прекосутра у јутро. Када смо јуче наноћ ми били тамо, око 150 тешких зрна пало је испред нас и око нас а два пуна сахата праштала је пушчана паљба. Сад, испред нас на коси, у јаким рововима, са откоченим пушкама у рукама стоји предстража исто онако напрегнута као што смо били и ми, ослушкујући непријатеља који је далеко једва две стотине метара...

Згурени у своме рову, ми гледамо у танку блехану пећ; њу су војници нашли негде у селу и донели је у наш официрски ров, који покривен даскама па онда претрпан земљом и мало проширен, изгледа као земуница. Сирово дудово дрво гори цвилећи у малој пећи. Кроз мрак и ветар пробија се до нас тешком муком пуцањ топа. У шињелима, са сабљама, револверима, догледима и свом осталом опремом на себи, ми седимо крај пећи потамнелих необријаних лица. Дубоко ћутање прекида само тежак кашаљ из прозоблих прсију. Сто мисли врзу нам се по глави...

Не, није градска војна лака. Варају се они који мисле, да је теже маршовати и нападати него опседати утврђења. Теже је дан и ноћ, са пушком у руци на ветру у рову, или у влажној земуници, далеко од дрва и воде и на пространим голим брдима на којима бију бесан бој струје са два мора, Црног и Јеђејског.

Варају се они који помишљају, да ово код Једрена није рат. Ово је рат најстрашнији што може бити: рат у коме човек, залепљен за ров и земуницу, бије месецима бој, увек на једном

Црногорска комора у Мурићану

истом месту, бој са кишом куршума и граната, са ветром и студени, са нервима, који се из дана у дан све више кидају, са болестима, које се из дана у дан развијају, са чежњом за домом која из часа расте. Јер најбеднији дом, тамо далеко, рај је према овоме овде.

Али има нешто што је јаче од свега тога, што нас држи. То је осећај наше части који је јачи и чвршћи од бедема оклопљенога града у који данас упира очи цео свет; то је осећај да у нас гледа Србија пуна поуздања и пуна вере да ће њени синови морати да победе, па ма како непријатељ силан и страشان био. Заставе српске, грбови и топови наши стоје овде у ноћи с нама а где су они ту мора бити српска част и слава...

Далеко од дома, откинута од целог, света без вести, седимо у рововима. Не знамо шта је на Чаталци узалуд нагађамо шта је на Скадру, лупамо главу како је на Јањини. И онда се за тренут расплину све те мисли и ми укочено упремо очи на оно што је око нас и напрегнуто очекујемо да зазврји телефон тражећи нас у помоћ. Онда ћемо ми изаћи из рова, поћи напред у ноћ, где нас, можда, чека смрт а неминовно част и дужност. Ноћас смо овде само зато, да ојачамо предстражу. Сутра, прекосутра — чим се затражи поћићемо и ми и предстраже и сви око нас.

Из мрака са турске стране са јакне тврђаве Карађорз Табије („Црно Око“) зјапе према нама страшне црне, челичне очи великих опсадних топова Ми их не видимо, али их осећамо. Кад дође час, за одлучни јуриш, ми ћемо осе-

тити само то да морамо што пре да их освојимо. А то мора да буде што пре, јер се рат и сувише одужио. Ми морамо што пре на ту тврђаву, на њене тешке топове, плотове од жица, вучје јаме, ровове испуњене водом и кољем, динамитиране ровове и све друге препреке, које имамо да прегазимо И када то морамо, онда каква је ситна играчка ово на пред стражу.

Ноћ је већ потпуна на пољу. Пада слеђен тврд снег, а ветар не престаје. У пећи је већ цео оркестар плачних гласова дуда који сагорева. Официри дремају седећи, али се сваки час нервозно трзају у тешком кашљу. А ја седим будан и мислим на ове красне сељаке који на пољу стоје у релеју до предстраже, изложени зрну и студени, и на оне што стоје као неми и подноси ову страшну ноћ бесног ветра и леда, снега и зрна. И душа ми се крепи вером у нашу победу, не само овде него на свакој страни, на коју ће нас Србија позвати. И пред тим осећајом пада цео напор и замор, распрште се све бригае а остане само вера која спасава...

Јест, вера, и ако баш у овом тренутку улази телефониста и јавља: Непријатељ тога часа бацио на један ров на предстражи шест пуних зрна. Једно је од њих прошло кроз пушкарнице не ексолодирајући и ранило, спаливши му цео рукав на десном рамену, стражара који је стајао у томе рову.

Официри скачу из полусна. Борба ће, можда, кроз тренут два почети....

„Политика“

М. Пр.

Скадарска епопеја

(Шездесетсахатни бој под Скадром.)

— Скадарски заповедник убијен. — Турци су изгубили близу пет тисућа мртвих. — У Скадру се умире од глади. —

Покушано је, да се омаловажи јуначка борба Црногораца и Србијанаца под Скадром, те су изношене разне злонамерне неистине.

Словенска штампа (ми нисмо изостали) побијала је те неистине, износећи утврђене чињенице о јунаштву и успесима црногорске и срби-јанске јуначке војске.

Данас доносимо оригиналан извештај драчкога окружног начелника Ивана Иванића, који је

он 10. о. м. (по р. к.) послао из србијанског таборау Бушати познатом чешком листу »Narodni Politika«. Извештај гласи:

Јучерашњица се свршила победом српских војника. Добијене су биле позиције Барбалуши, Сакуј и Бушати. На безгранично важној и утврђеној глави Бушата таборује од јуче српска војска под запоедништвом пуковника Дамјана Поповића, заповедника српске војске на јадранскоме приморју од албанских гора па доле јужно до реке Шкумбе.

Преноћићемо у селу Бушати, које је у пламену. Турци су при одступању запалили и то и околна села. У тамној се ноћи види, како лиже пламен, од којег је обзорје закрвављено. Стално се чује грмљавина топова, тако страшна, да је нисам страшнију слушао за последња четири месеца. На спавање се не може ни мислити. Лежим на мало сламе на земљи у бедној сељачкој кући и дивим се веселом расположењу младих српских

официра, који се смеју и замећу шалу о бегану турских колега у правцу према Брици.

Палба се из топова стално чује. Не могу да заспим. Изиђем напоље. Појахам коња и одјахам на утврђену главицу Бушата, која је од ватара српских војника јасно овегљена. Красан је али страховит поглед са главице: обзорје је од запаљених села црвено као крв, сваки час лете шрапнели и гранате, које се за тим распрскавају. Чује се такођер пуцњава из митраљеза и пушака. За час се чује нарочита пуцњава: то се распрскава у запаљеним кућама остављена муниција. Човек је већ скоро глув од тих громовитих пуцњева, од те врашке музике, која прати битку. Куд око може догледати, види се бој на ширини од шездесет километара: десно је палба са Малог и Великог Бардањола (316 м.) лево са силнога Тарабоша (570 м.), а у среди са турске Брице (195 м.).

Свуда видиш огањ, са свију страна осећаш таласе од дима; за час се по-

[Из књиге „О српским биткама“]

Највећа гомила мртвих на Кумановском разбојишту

јави светао млаз турских рефлектора, који нас траже по ноћи и нађу, па затим одмах оштро пале. Грми паљба, гори огањ, пламен лиже, а свуда, свуда смрт...

Била је то грозна ноћ, али је јутро било још грозније.

На два сахата иза поноћи вратио сам се у село Бушати. Спуштање на коњу по ноћи било је врло вратоломно. Самртно уморен хтео сам се опет спустити на ономао сламе, да ми се бар очи сведу, али није било могуће ока склопити. Паљба је стално грмила. До мене је допирала и нека нарочита ломљава. То су се рушиле запаљене куће. Ломљаву је прекидала експлозија муниције. Споља сам слушао очајни плач нарицање католичких жена и деце, који нарицаху за убијеним својим мужевима, очевима и синовима. Турски су их војници поубијали и посекли, што се нису хтели са против Хришћана борити.

Најминута нисам тренуо. Чим је почело свитати, појахао сам коња па на наше положаје на главици. На путу су лежале у блату и крви многобројне лешине убијених хришћанских сељака. Код њих су клечала њихова сирочад, наричући, да се срце морало парати; њихове матере, жене, сестре и деца обимали су их и љубили. Био је то страشان приказ, који до смрти не ћу заборавити!

Село, од пет стотина кућа, још је горело. Из упаљених зграда у велико-

ме страху су излазиле, до сад прикривене, наоружане високе прилике мухамеданских Албанаца. Они су белим рупцима давали знакове за предају и очајно су викали: Аман! Теслим!

Пратио сам војничку стражу, која је Арнаути разоружавала, што је било врло опасно, јер су често са белим знацима обмањивали. Мухамедански су Арнаути предавали пушке, тресући се од страха. Остављали смо их на слободи, а нису хапшени ни они, који су се раније против нас борили. Ко год је предао оружје, остао је на слободи и био је сигуран за свој живот.

Свугде сам сретао одушевљене српске војнике, који су радосно причали, да су силна утврђења Велики и Мали Бардањол после боја од шест десет сахата били освојени. У тим је бојевима било испаљено око 2000 српских топовских метака. Била је њима то орба слична борбама при опсади Порт-Артура.

По грозној борби на дану дошла је још грознија борба у ноћи. Нападаци су око поноћи дошли у критичну ситуацију, те су морали тражити помоћ. Бој је онда још оштрије настављен. Цела је скадарска посада [код Бардањола давала отпор. Но узору је морала напустити своје положаје. Спојена црногорска и србијанска војска освојила је прво Мали а за тим Велики Бардањол. Већином је нападано бајонетима, пошто је артиљерија

пре тога извршила свој задатак. Кад су се од Скадра турска одељења опет вратила, да отму Бардањол, настао је још већи бој. Нарочито је јак био нападај турске коњице. Али све то ни шта није помогло: Турци не могуше изгубљени и модерно утврђени Бардањол више добити. (Жута је штампана јавила, да су га наново освојили! — Ур. »Бр.«)

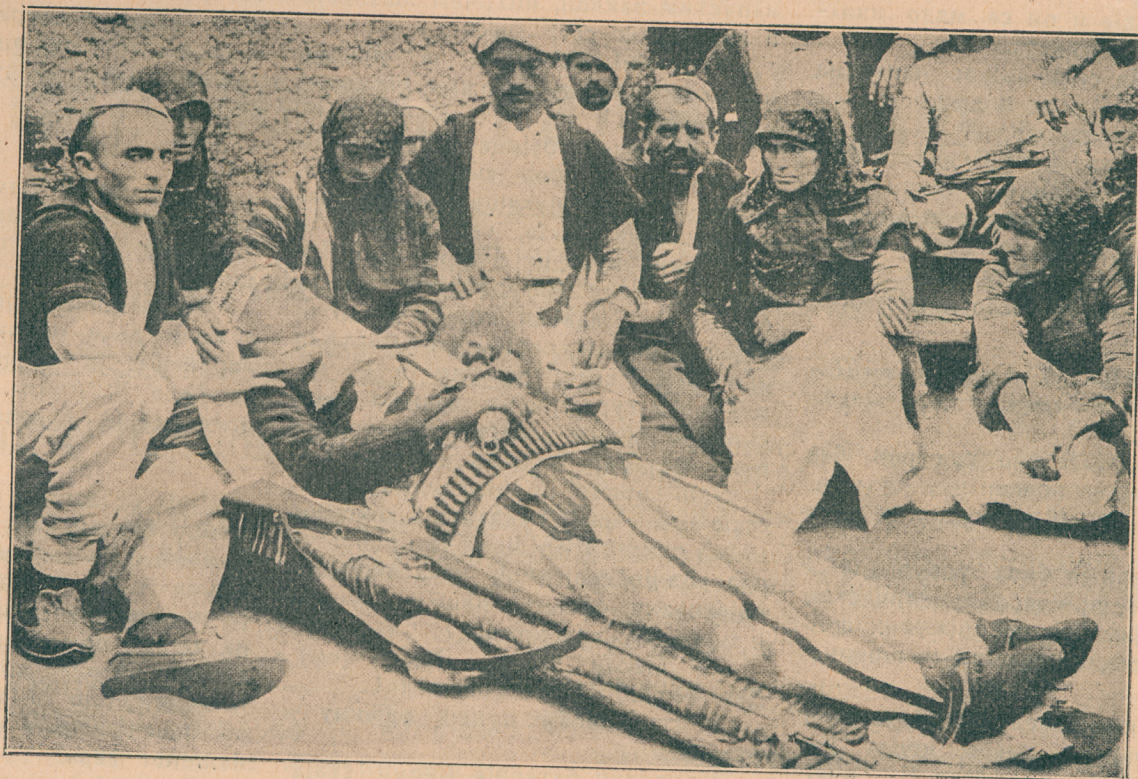
Турци су у том шездесетосахатном боју имали само на Бардањолу око 4700 мртвих и рањених. Тај је број тачан, јер су мртви и рањени остали на бојишту, где су пребројани. Турци су тако брзо стали бегати, да ни рањене нису понели. Наши су губитци 1200—1500 мртвих и рањених. Све су противне вести о том неистините. Победоносне је Црногорце предводио наследник престола Данило.

О бојевима на Малом и Великом Тарабашу сам вам јавио. Велики је Тарабаш освојила црногорска јадранска војска, коју предводи министар војни Мартиновић. Крвави су бојеви трајали неколико дана. Обострани су губици мањи него код Бардањола.

Пишем вам нарочити извештај о крвавој боју са Турцима код Брдице. И тај ћемо извештај, ако га добијемо, донети. — Ур. »Бр.«)

* * *

У турским је рукама остао само Мали Тарабаш, који је боље утврђен него Велики, скадарска цитадела и

[Из књиге „О српским биткама]

Арнаутски мртвац

неколико малих утврђења. И ово ће такођер пасти.

Питање је, шта је са заповедником Скадра Хасан-Риза бејом? Мислим, да сам био први, који је јавио, како се чује, да је био у Скадру убијен. То су ми саопштили бегунци из Скадра. Заповедник је, говори се, био на вечери код Есад-паше, па је у повратку од непознатих људи убијен. То се као догодило пред станом монсињора Пачифико Монце, генерала минорита (калуђера), који се сада налази у Риму. То потврђују и привитна писма из Скадра, у којима се међу осталим, саопштава: да људи у Скадру умиру од глади.

Пад се Скадра више не може задржати.

(Свршиће се.)

ЗАПИСИ

— [Срчан официр] Лезите, господине поручнике, погинућете, — рекоше војници у највећој ватри једном српском официру.

— Пали! — одговори поручник.

— Склони се, пашћеш, — говоре му другови.

— Војници, ви сте Срби, покажите се сад, шта вредите, — одговара на то јунак. Ни молбе ни преклињања не помогоше. Храбри поручник остаде стојећи, а око њега зујаху куршуми и гранате.

— Храбро, храбро! — узвикну он мирно и у том тренутку кроз ваздух

жалосно зафијука једна граната, не распршта се, него онако цела удари поручника у котлац: глава му одлете. Војници видеше тело поручниково без главе, како се занија мало и сруши се. Витез је погинуо са сабљом у руци.

— Поручник паде! Јуриш! Ура! — повикаше војници.

— [Црногорке и војник]. Из логора црногорске војске под Скадром путовао је — како пише »С. Ријеч« — један војник из Бањана дома, послан од браће, да им од дома донесе нешто, што им је требало за преобуку. Успут га на много места сусретале Црногорке и питале га, одакле је и куда ће. Свака је Црногорка имала револвер у руци. У једном селу у Брдима истрчала је пред њега на пут једна Црногорка, жена, грдећи га на сав глас овако: »А ће си поша, неваљалче!? Јеси ли поша жени под опрегачу да се сакријеш?! Ама не ћеш, божја ти вјера, мимо мене живе проћи!« Кад се војник окрени за се а има шта видети. Црногорка га пратила на 20 метара, која у руци носаше револвер, уперен на војника, те повика: »стој, јер те убих!«

Кад је водник стао, — јер је видео опасност, — стигла га је јунакиња бледа, разрогачених очију, које су севале као две ватре. Војник се морао пред њом преклињати, да је само за то пошао дому, да осталој браћи, којих има пет под Скадром,

донесе преобуку: гаће и кошуље и да ће се одмах повратити натраг. »Али да те опет видим да се вратиш овуда«, додаде Црногорка, отпуштајући га да иде даље. Све су таке Црногорке кад се ратује за слободу отаџбине. С тога и јунаке рађају. Нека им је част!

Заиста леп пример родољубља и одважности храбрих кћери јуначке Црне Горе, што је столећима својим херојским подвизима доводио свет у дивљење. Није чудо, што је Црна Гора, поред таквих својих кћери дала Српству и Словенству толико неустрашивих бораца за слободу и опстанак онога дела нашега народа.

— [Илија Алија.] Београдски »Пијемонт« доноси овај допис из Призрена:

Отац једнога нашег јуначине и честита човека, сада потпуковника у пензији, живео је неко време у Београду. Звао се Стојан. Слушали смо за њега, да је у своме родном месту био чувен јунак и да се његово име с правом спомињало међу Турцима по граници као осветника гажене раје. Близу његова стана на Источном Врачару срете нас један постарији човек у живописном народном оделу и под познатом капицом црногорском, па запита:

— Умете ли ми рећи, где станује Смајо Радулов? Рекоше ми да је овде негде, ма му куће не знам.

Казасмо му одмах, да ту нема

никаквог Смаје и он се мало изне-
нади па ће наставити:

— Он има сина војног капетана
а и још млађе деце и одева се ко ја.

Одмах се сетисмо, да он тражи
чича Стојана Радловића и казасмо му.

После смо од синова чича Стоја-
нових сазнали, да њихов отац зби-
ља има два имена: — српско и тур-
ско и да се она дају деци одмах
из малена, да их »зли души« не би
уграбили.

— [Батерија] (Успомена са На-
горичанске бишке) Други дан борбе,
11. октобра.

Подне... дан је био суморан без
и једне сунчане зраке.

По небу су јурили црни и теш-
ки облаци.

Атмосфера је била узбуркана и
несношљива, прошарана беличастим
облацима дима из распрснутих срп-
ских и турских граната и шрапне-
ла...

На дугачком темену Нагоричанског
Виса на крајњем левом крилу Ду-
навске дивизије око села Н... очај-
нички се водила дивља борба. У
подножју тога виса зауставио сам
— по наређењу, — моју чету у
еволуционом лежећем поретку, чека-
јући на даље наредбе.

С времена на време прелетела би
по која залутала граната са турских
позиција преко наших глава. Војни-
ци тискајући се један уз другог при-
клонили би главе ка земљи, слуша-
јући страхан фијук; по том би, пош-
то је тренутно опасност прешла, брзо
управили погледе назад и гледали,
како граната треснувши о влажну
ораницу, кида и баца земљу на све
стране.

Са темена виса допирала је стра-
ховита јека ватреног оружја. Турске
гранате цепале би као муњом стре-
љачке ровове, из којих су наши
храбри пешаци, чврсто решени на
смрт, сипали паклену ватру на крво-
лочног скота.

Била је очајна борба, лемећи се
на чијој ће страни бити победа.

Из позадине преко влажних њива
у правцу виса јурила је бесно бате-
рија капетана Ц..., жељна да помогне
нашу пешадију која је на положају
давала и последње своје напоре. Во-
зари погнути по коњима са приљу-
бљеним мамузама уз трбухе замахи-
вали су своје кнуте по коњским
сапима, али узалуд... Батерија није
могла да крене. Сироте и изнемогле
животиње нису могле ни да макну,
јер су се точкови до самих главчина
били зарили у дебело блато.

Одсечна команда командира бате-
рије: »Сјаши!« трже ме!.. Без и-
каквог размишљања и наређења

напустим заклон, потрчим батерији
и викнем из свег гласа:

„Војници! Батерију на рукама
морамо извући на положај«, „трком!«
»напред!«..

Као помамна бујица преко двеста
младих и као бор снажних људи,
је мислећи о фијукању граната пре-
ко њихових глава, већ мислећи о
рећи оних храбрих јунака, који су
се на темену Нагоричанског Виса
борили као лавови, којима је арти-
лериска помоћ требала као умирућем
кап свеже воде, јурнуло је ка то-
повима и гурајући их снажно свом
силином бујне снаге, извукли су
брзо батерију на њен положај

Још нисмо ни стигли, да се по-
стројимо у свој пређашњи поредак,
ни да рукавом од шињела обришемо
задовољно свој зној, а из батерије
одјекиваху за нас пешаке нејасне
и неразумљиве команде:

— Месни угао!.. Перкусијом!..
Диоптер 20.. Први топ пали!..

И страховити пуцањ одјекну и
блесну...

Командир батерије мирно стаја-
ше ис-пред и са стране топова на
једном малом узвишењу и хладно
гледаше кроз дугачки месингани дур-
бин на вис. По том се нагло окрете
батерији и снажним гласом викну:

— Добро је! Диоптер 20! Брза
паљба! пали!..

За трен ока из четири топовске

цеви, као из четири вулканска кра-
тера севала је ватра, носећи челик
и олово, који су прштали по турским
рововима на темену Нагоричанског
Виса.

Беше то сјајна и величанствена
слика..

У ушима су нам брујале и буб-
њале бубне опне од силнога треса,
а из очију капале су сузе од радо-
сти.

Из батерије је још сипао челик
а мени дође ордонанс и саопшти
наређење: Да се одмах кренем десно
за село З. и са четом образујем
предходницу гонећег одреда.

* * *

Ноћ се лагано спуштала. Ваздух
је био хладан, испуњен сивом маглом
и димом... а ми смо по сеоском ка-
ваљом путу пуном житког блата,
са подавијеним пешевима од шињела
лагано одмицали све даље и даље,
губећи из вида крвави вис на чијем
је темену још само сјао од земље
до неба висок и широк пламен за-
паљеног села.

Преко бојног поља овладала је
гробна тишина, као да је све успава-
но дубоким и мртвим сном..

Батерију нисмо више чули..

Турци су разбијени у страху од-
ступали, оставивши Нагоричански Вис
нашој храброј и упорној пешадији.

Из београдске »Штампе«.

Женска народна ношња у Ст. Србији

Управа „Илустроване Ратне Хронике“ добила је нове, врло
интересантне фотографије са бојишта, које ће у идућој свесци
почети да доноси.